

Divanü Lûgati't-Türk ve Kutadgu Bilig'de İntikam Kelimeleri

Words of Revenge in The Divanu Lugat-it Turk and Kutadgu Bilig

Özlem Demirel Dönmez*

Özet:

Bu çalışmada, Divanü Lûgat-it Türk ve Kutadgu Bilig'de geçen intikamla ilgili sözcükler tespit edilmiş ve anlam farklılıkları değerlendirilmiştir. Söz konusu eserlerde intikam; öç, kek ve öçüt sözcükleriyle karşılanmış ve farklı anlamlarda kullanılmıştır. Bu anlam farklılıklarını belirleyerek bir sınıflandırma yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Divanü Lûgat-it Türk, Kutadgu Bilig, İntikam, Anlam, Sınıflandırma.

Abstract:

This study lists the words in Divanu Lugat-it Turk and Kutadgu Bilig with the meaning of "revenge". These words are: öç, kek and öçüt. The difference of meaning between these words is specified and the examples are classified according to their semantics.

Keywords: Divanu Lugat-it Turk, Kutadgu Bilig, Revenge, Semantics, Classification.

Divanü Lûgat-it Türk ve Kutadgu Bilig 11. yüzyıl Türk toplum hayatına dair izlerle doludur. Bir toplumun sosyo-kültürel yapısı hakkında önemli küçük ipuçlarından yola çıkarak çeşitli hükümlere ulaşabiliriz. İntikam kavramı da bu ipuçlarından biridir.

İntikam kavramı, Türkçe sözlükte Arapça olduğu belirtilerek öç sözcüğüyle tanımlanır. Öç ise, Türkçe bir kelime olup, kötü bir davranış veya sözü cezalandırmak için

* Özlem Demirel Dönmez, İnönü Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, Malatya.
ozlemdemirel44@gmail.com

kötülükle karşılık verme isteği ve işidir.¹ Kötü ve çirkin bir davranışa karşı nasıl bir tepki verileceği sadece bireysel bir tutum olmayıp, toplumun temelinde yer alan değerlerle de ilgilidir.

DLT ve KB’de intikam kavramının çoğunlukla *öç* birkaç sınırlı örnekte de *kek* sözcükleriyle ifade edildiğini görüyoruz.

Çalışmamıza öncelikle DLT ve KB’de yer alan intikamla ilgili ifadeleri tespit etmekle başladık. Bunu yaparken DLT ve KB’in tercümelelerinden faydalandık.² DLT’de intikamla ilgili fazla örneğe rastlayamazken, KB’de konuyla ilgili bir çok beyitle karşılaştık. Tespit ettiğimiz beyt ve dörtlükleri anlam düzeyinde değerlendirmeye çalıştık.

Anlam bakımından inceleme

Dünyanın intikamı

DLT’de, ölüm intikamın aracı olarak değerlendirilirken KB’de intikam alıcıdır, intikamın kendisidir. Alper Tunga’nın ölümü, dünyanın insandan aldığı intikamın bir sonucudur dolayısıyla dünya her fırsatta öcünü almaya çalışan bir düşmandır, kötüdür:

Alp Er Tonğa öldi mü

Isız ajun kaldı mu

Ödhlek öçin aldı mu

Emdi yürek yırtılır DLT I, 41

Ölümün intikamı

KB’de dünyanın araya sokulmadan ölümün direkt intikam alıcı olarak görüldüğü ifadelerle de rastlıyoruz. Bunlardan biri *Hükümdarın Ögdülmüş’e Suali* başlığı altında yer alır. Hükümdar Ögdülmüş’e zenginliğin sonucu insanın hizmetinde bir çok insanın çalıştığını, bunların vebalini yüklenmeye gerek olmadığını, insanın bir tek boğazı ve bir tek sırtı olduğu söyler.³ Fakir bile olsa insan aç kalmaz ve ölüm her canlıdan intikamını alır:

Neçe me çıgay erse kalmaz açın

Alır bu ölüm kör tirigde öçin KB, 5466

Ögdülmüş, Oğırmış’ın ölümünü kabullenemez ve ölümü bir *öç* alama olarak değerlendirir:

¹ *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu yayınları, 10. Baskı, Ankara 2005, s. 975, 1529.

² Besim Atalay, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. I-II-III-IV, Ankara 1998 vd.

Reşit Rahmeti Arat, *Yusuf Has Hacip, Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

³ Arat, *age.*, s. 912-914.

Sanga kim tegürdi manga ay bu küç

Ya kim övkeledi ya kim kıldı öç KB, 6310

Dünya malının intikamı

Dünya malının intikamı dine yöneliktir. Dünya malı dinin düşmanıdır. KB’de dünya malının dine karşı kını olduğu öç kelimesi kullanılarak ifade edilir:

Yana dinka öçlüg bu dünya nengi

Yise dünya din yir baka kör munı KB, 3539

Nefsin intikamı

KB’de bir çok beyitte insanın nefesine, heva ve hevesine uymaması öğütlenir.

Hükümdar’ın Ögdülmiş’e Cevabı bahsinde de Hükümdar Ögdülmiş’e insanın nefsinin esiri olduğunu ve zamanını boşuna geçirdiğini söyler (KB, 4904). Nefis insanın düşmanıdır ve ilk fırsatını bulduğunda insandan öcünü alacaktır:

hava nefis yagı ol kalı balsa küç

yetürgey siziksiz sanga eski öç KB, 4911

KB’de, nefsin arzularına uymak bu dünya için kendini ateşe atmaya benzetilerek dünya-nefis aynı kategoride değerlendirilmiş olur, böylece dünya ve nefis insanın karşısında, düşman safında, yer alır:

Özüng otka atma bu dünya için

Hava boynı biçgil et özke için KB, 1375

Nefisten öcünü almış olan kişi erdem sahibidir (KB, 3163). Heva ve hevese, nefse düşman olan insan bilgili ve akıllı insanla birlikte değerlendirilir:

Biliglig ukuşlug tidüküng için

Anı arzuladım havaka için KB, 3164

Bu ikisiyle, heva ve arzu, insan kendini mahveder ve bu ikisi insandan öcünü alır:

Bu iki bile er yokadur küçün

Mungar kim bulun bolsa emger için KB, 6162

Zamanın intikamı

İnsanın yaşlanması zamanın geçmesinin sonucudur. KB’de yaşlılık da ölüm gibi insanın düşmanıdır ve öç almak için fırsat kollar. Şair, elli yaşına seslenerek ben sana ne yaptım ki benden öç almaya kalkıyorsun der:

Negü kıldım erki elig men sanga

Nelük türdüng emdi bu öçke manga KB, 369

İyiliğin intikamı

İyiliğin zıddı ve bir nevi düşmanı kötülüktür. İyiliğin kötülükten alacağı intikam da yine iyilik yapmakla olur:

İsiz kılsa isiz yanutı ökünç

Usa edgülık kıl isizke öçün KB, 929

Tabiatın intikamı

Öğdülmiş, Hükümdara her şeyin Tanrı'nın inayetiyle olduğunu, kişinin Tanrı'nın fazlı ile büyüdüğünü ve dileğine kavuştuğunu söyler.⁴ Yeryüzüyle gökyüzü öç almak için bir araya gelse de Tanrı'nın verdiğini değiştirmeye insanın gücü yetmez. Ancak burada yeryüzü ve gökyüzünün kimden neyin öcünü almak için biraya geleceğine dair bir ipucuna rastlamıyoruz:

Bayat birmişin halk tıdumaz küçün

Yagız yir yaşıl kök tirilse öçün KB, 1800

İntikamın ahrete kalması

KB'de *Odgurmuş Öğdülmiş'e Dünyanın Kusurlarını Anlatır* başlığı altında takva sahibi ve uyanmış insanın, dünya malının insana zararının dokunacağını, asıl zenginliğin yoksulluk olduğunu öğütlediği belirtilir (Kutadgu Bilig, 3552-3554). İnsana zarar verenlerin cezasız kalmayacağı ve kara toprağın altında intikamın alınacağı söylenir:

Sini kim yise yir sen ahır etin

Öçüngni alır sen kara yir katın KB, 3554

Sakınılması gereken bir duygu olarak intikam

DLT'de intikam sakınılması gereken bir duygu olarak yer alır. Eğer alınacak bir intikam

varsa bu eninde sonunda gerçekleşir o nedenle intikamdan kaçınmak gerekir:

Öç kek kamuğ kişining yalnğuk üze alım bil

Edhgüügüğ uğança eliginğ bile telim kıl DLT I, 43

KB'de de intikamdan sakınılması gerektiğini anlatan ifadelerle rastlıyoruz. Kalbinde intikam

ve kin duygularını besleyenler oldukları gibi görünemezler çünkü kimse içindeki çirkinliklerin

görülmelerini istemez o nedenle kişi öç ve kin duygularından arınarak gönlündekini dile getirmelidir:

⁴ Arat, *age.*, s. 374.

köngülde kiterse kör öç keklerin

tilinde yoritsa köngülde barın KB, 3428

İntikam ve kinle yapılan hiçbir işin ömrü uzun olmaz. Bir memleket kılıçla ele geçirilebilir fakat kin ve intikamla idare edilemez:

Kılıç birle alsa kayu il küçün

Anı sürse bolmaz öküş yıl öçün KB, 2427

Haramka katılma yime kılma küç

Kişi kanı tökme hasım kılma öç KB, 1433

Olumsuz bir duygu olarak intikam

Öç, eziyet ve zulümlerle birlikte değerlendirilir:

bu kün biz kılurmız özümüzke küç

angar ma takı küç kılurmız hem öç KB, 4904

Düşmanların barışması, olumsuz duygulardan olan öç ve kinin ortadan kalkması sevinilecek iyi bir durumdur:

Karışmaz yağılar yaraştı için

Körüşmez yağılar kötürdi öçin KB, 145

Düşmanlığın kaynağında intikam hissi vardır:

Takı bir yağılık asıg yas için

Bolur bu yağılık kılur er için KB, 4226

Öfke ve onun sonucu olan kin ve intikam duyguları bu defa kek sözcüğü kullanılarak anlatılır:

Boguz övkesi bolsa yavlak bolur

Öçep kek sürer ölse ötrü kalur KB, 4651

Öç almak, doğruluktan ayrılmak olarak değerlendirilir:

Sini tengri sevgey könilik için

Könide adın kılma halka için KB, 5598

Olumlu bir duygu olarak intikam

Şimdiye kadar genellikle intikam uzak durulması gereken bir duygu olarak ele alındı. Ancak KB'de intikamın olumlu bir duygu olarak görüldüğü ifadelerle de

karşılaşıyoruz. Öğdülmiş, kumandanın vasıflarını anlatırken, iyi bir kumandanın öcünü almadan düşmandan yüz çevirmeyeceğinden, yaban sığırı ve deve aygırı gibi kinci ve intikam sahibi olması gerektiğinden bahseder:

Uvutlug kerek er uvutu için

Yağı birle karşıur kadıtımaz için KB, 2290

Tonguz teg titimlig böri teg küçi

Adıglayu azgır kutuz teg için KB, 2311

Yana alçı bolsa kızıl tilkü teg

Titir bugrası teg kör için sürse keg KB, 2312

Beylerin düşmanlarından içinlerini almaları onların gücünü pekiştirir:

Anın ötrü begler bedütür için

Yağı boynı yençer alır öz için KB, 4015

Beylerin gücü hazine ve attır çünkü bunlar içinlerini almalarına yardım eder, içinünü alan bey güçlüdür:

Hazine er at boldı begler küçi

Bu iki bile er alır öz için KB, 5462

Tarafsız bir duygu olarak intikam

Gerek DLT’de gerekse KB’de intikamın herhangi bir özel anlam içermediği ifadeler de yer alıyor:

Eren arığ örpeşür

Öçin kekin irteşür

Sakal tutup tartışur

Köksi ara ot tüter DLT I, 230

Küçi tenği tokıştı

Oğuş konum okuştı

Çeriğ taba yakıştı

Bizge kelip için öter DLT II, 104

Odgurmuş Öğdülmiş’e; tek bir kişiyle görüşmek bile insanı zarara soktuğuna göre bu konuda, insanlar arasına karışmak, beni daha fazla zorlama der, burada için kelimesinin intikam, kin anlamından uzaklaştığını görüyoruz:

Kamug bir kişike katılmış için

Yası munça erse küçeme için KB, 4686

Bu beyitte de için sözcüğü intikam anlamını yitirmiştir. Odgurmuş Öğdülmiş’e için kendini zahmete sokuyorsun, bana karşı bu ısrarın nedendir diyor:

Nelük emgetür sen özüngni için

Negüke karışing manga bu öcün KB, 4974

Karnını doymak için, boğazı için nice insanlar yok oldu, ölümle birlikte toprağın altında ateş yerler:

Telim halklar öldi bu bogzi için

Kara yir katında yiyür ot öcün KB, 4328

Sonuç

KB ve DLT’de intikam kavramı *öç*, *kek* ve *öçüt* sözcükleriyle ifade edilmiştir. *Öç* sözcüğü sıklıkla kullanılırken (DLT: 4, KB: 26), *kek* sözcüğü çok az sayıda kullanılmıştır (DLT: 2, KB: 3). *Öçüt* sözcüğü ise DLT’de tanımı verilmek üzere sadece bir defa geçmektedir.

11. yüzyılın bu iki muazzam eserinde intikam konusunda kesişen ve ayrılan bakış açıları mevcuttur. DLT’de intikamla ilgili sınırlı sayıda ifade yer alırken, KB’de çok daha fazla beyitte bu kavrama yer verilir. Bunda elbette eserlerin türlerinin önemli bir etkisi söz konusudur.

DLT’de geçen Alper Tunga sağısında ölüm dünyanın insandan aldığı bir intikam olarak görülürken, KB’de geçen muhtelif beyitlerde ölüm, zaman, nefis, heva ve heves *öç* almak için fırsat kollayan birer intikamcı rolündedir. KB’de dünya malı dinden, iyilik kötülükten intikamını alır. Hem DLT’de hem de KB’de intikamın sakınılması gereken ve insana zarar veren bir duygu olduğunu vurgulayan ifadeler mevcuttur. Ancak KB’de *öç* ve kin duygularına sahip oldukları için övülen kişilerden de bahsedilir, bunlar kumandanlar ve beylerdir. İyi bir kumandanın vasıfları arasında, güçlü intikam hissine sahip olması ve *öcünü* alabilmesi de belirtilir. DLT’de ise buna benzer ifadelere rastlanmaz.

Bu iki esere dayanarak, 11. yüzyılda *öç* ve kin duygularının temel olarak üç perspektifte değerlendirildiğini söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi soyut bakış açısidir, dünyanın, nefsin, ölümün, zamanın, heva ve hevesin *öcü* bu kategoride değerlendirilebilir. İkincisi tarafsız bakış açısidir, *öç* ve kin duyguları herhangi bir değişime uğratılmadan, yorumlanmadan olduğu gibi algılanır. Üçüncüsü ise kişinin toplumdaki statüsüne göre intikam hissi değişim gösterir, çoğunlukla olumsuz bir duygu olarak değerlendirilen intikam hissi kumandana veya beye yakışan ve azamet kazandıran bir histir.

Kaynaklar

Atalay, Besim, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, C. I-II-III-IV, Ankara 1998.

Caferođlu, Ahmet, *Türk Dili Tarihi*, 4. Baskı, İstanbul 2001.

Arat, Reşit Rahmeti, *Yusuf Has Hacıp. Kutadgu Bilig*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2006.

Türkçe Sözlük, Türk Dil Kurumu yayınları, 10. Baskı, Ankara 2005.